

Г л а в а VII

У ОПЕРАЦИЈАМА ЗА ОСЛОБОЂЕЊЕ ЗАПАДНЕ СРБШЕ И БЕОГРАДА

До осам часова 6. септембра 1944. све јединице Дванаестог корпуса прешле су Дрину и нашле се на западним обронцима планине Таре. Тог дана код села Јагоштице ухваћена је веза са 1. пролетерском бригадом Првог пролетерског корпуса. После краћег предаха Дванаести корпус је наставио марш из рејона села Мацаревића, Влаховића, Блаца, Купусовића у правцу Гостиља — Милошевца — Доброг Поља — Љутог Поља, водећи успут борбе са немачко-четничким снагама које су од Вишеграда надирале ка платоу планине Таре.¹

Тако је са избијањем Дванаестог ударног корпусеа на Тару и ранијим продором Првог пролетерског корпуса и Оперативне групе дивизије НОВЈ завршена прва етапа операција за ослобођење Србије. Сада су те јединице могле развити даља дејства за коначно ослобођење Србије и Београда.

У тим данима је општа војно-политичка ситуација на еврапском ратишту наговештавала да је други светски рат улазио у завршну етапу. Англо-америчке армије су почетком септембра 1944. наставиле надирање ка реци Рајни и гоњење немачких снага кроз Францу-

¹ Архив ВИИ, к. 11, бр. рег. 14/1; к. 60, бр. рег. 13/3; кЈ 1240, бр. рег. 52/1; к. 1243, бр. рег. 28/1; к. 1244, бр. рег. 37/3, микрофилм НАВ-Н-Т-354/146-2786804-58; П. Вишњић „Операција са ослобођење Србије“, стр. 111—112.

ску, Белгију и Холандију. На совјетско-немачком фронту Црвена армија је изводила операције у балтичким земљама и Пољској, док су снаге њеног Другог и Трећег украјинског фронта избиле на мађарско-румунску и бугарско-југословенску границу.²

Тада су Народноослободилачка војска и партизански одреди Југославије на југословенском ратишту контролисали око две трећине територије читаве земље. А продором Оперативне групе дивизије (2. пролетерска, 5. и 17. ударна дивизија), Првог пролетерског и Дванаестог ударног корпуса у западне и јужне области Србије НОВЈ је тежиште својих операција пренела на тренутно најзначајнији део југословенског ратишта.³ Тада у Србији дејствује Тринаести и Четрнаести корпус — пет дивизија НОВЈ (21, 22, 23, 24. и 25. дивизија), семосталне бригаде и партизански одреди. На ослобођеним територијама развијала се разноврсна делатност КПЈ и СКОЈ-а, НО одбора, АФЖ и УСАОЈ-а.

Главнина немачких снага у Србији оријентисала се ка источним границама — према Црвеној армији, док су у унутрашњости Србије остале мање немачке и четничке, недићевске и љотићевске војне формације и снаге белогардејског Руског заштитног корпуса. Дража Михаиловић и Милан Недић удружују напоре, уз пуну помоћ Немаца, да одрже контролу у Србији. Командант Југоистока генерал-фелдмаршал Вајкс тражио је 22. августа на састанку у Хитлеровом Главном стану да се у Србију доведу нове немачке снаге због „погоршања војно-политичке ситуације“ и да се прихвати понуда за даљу сарадњу коалиције Недић — Михаиловић, јер ће њихове снаге бити употребљене у борби против Народноослободилачке војске Југославије. Када су добили новчану и материјалну помоћ, нарочито у оружју, Недић и Михаиловић су одмах предузели мере да спроведу општу мобилизацију људства за поуну својих јединица. Чак је и Хитлер, услед повлачења бутарских окупационих јединица, опште ситуације ка

² Исто.

³ Исто.

Балкану и у Србији, издао директиву начелвику Генералштаба немачке оружане силе да оцени целисходност извлачења 10—15 немачких дивизија из групе армија „Ц“ у Италији ради њиховог упућивања на Балкан.⁴

Маршал Тито је 17. августа издао директиву свим јединицама НОВЈ и ПОЈ да појачају ударце на комуникацијама да би отежали прегруписавање немачких трупа на Балкану и организовање фронта према Црвеној армији. У директиви Главном штабу Србије и штабу Оперативне групе дивизије од 19. августа наглашено је да је основни задатак снага НОВЈ у Србији да растроје окупациони систем и разбију недлћевско-четничке снаге. Први пролетероки и Дванаести ударни корпус и Оперативна група дивизија требало је да што крпе овладају „стратегијском гредом Рудник — Сувобор — Соколска планина — Цер .. јер се тиме стварају повољни услови за разбијање недићевско-четничких снага и за брже надирање ка Шумадији и Београду.⁵

Почетком септембра 1944. оперативна замисао врховног командата је још конкретнија: да Први пролетерски и Дванаести ударни корпус групишу снаге у западној Србији и Шумадији, с главним правцем дејства ка Београду. У вези са тим требало је да Оперативна група дивизија са Копаоника што пре избије у Шумадију, да Први пролетерски корпус са Златибора избије на Маљен и Сувобор, а Дванаести корпус да овлада планинама Повленом и Медведником и да преко Цера продре у Мачву, Поцерину и Посавину.⁶

1. ДЕЈСТВА 2. БРИГАДЕ ОД ДРИНЕ ДО БЕОГРАДА

На шумовитим висоравнима Таре Дванаести корпус и његова 16. и 36. дивизија боравили су кратко време, тек толико да се борци мало одморе, нахране и припреме за извршење нових, сложених задатака. Први пут после дугих и напорних маршева, непрекид-

⁴ П. Вишњић „Операције за ослобођење Србије 1944“ стр. 118—128.

⁵ Исто.

⁶ Исто.

них борби и гладовања борци су имали хлеба колико је коме било потребно.

На том кратком одмору мисли бораца су се растезале између онога што је прошло и онога што тек долази. Многи су са зебњом мислили на свој родни крај: на Мачву или Поцерину, Срем или Банат, Бачку или Барању. Многи су се питали да ли су њихови јбш живи?

Србија — велика жива жеља сваког борца — сада је била стварност. Веровао је сваки од њих да су Београд и Војводина ту пред њима, готово на дохват руке, Истина, у строју 2. бригаде нису били многи Ј^ени борци и руководиоци. Тај строј се на дугом маршу од Коњуха до Дурмитора и назад до Старог Брода знатно проредио. Али су у том строју, сада на тлу Србије, била 193 члана КПЈ, 37 кандидата и 118 скојеваца, који су представљали најјачу партијску и скојевску организацију 16. дивизије и ударну снагу 2. бригаде.⁷

Сваки борац је био до детаља упознат са војно-политичком ситуацијом у Србији и са директивом маршала Тита о наредним задацима бригаде, дивизије и корпуса. Нико ме ни на памет није падало да ма чим дружи повода за приче четника о тобожњим неделима партизана. Неуморни и стрпл*иви Уча, заменик комесара бригаде и секретар бригадне партијске организације, често би, на састанцима и у часовима одмора, обилазио батаљоне и чете и говорио борцима о бројним партизанским одредима и акцијама у устаничким данима 1941. у Србији, о саветовању у Столицама, о Ужичкој Републици, злочинима окупатора и четника, о партизанској фабрици оружја у Ужицу, о народној власти, о Радничком батаљону и Кадињачи. Данило Лекић Шпанац, командант корпуса, причао је о Мачви и борбама у 1941. у том крају и о 1. пролетерској бригади, чији је био командант пре него што је стигао у војвођанске јединице.⁸

⁷ Жарко Атанацковић „Војвођански пролетери“, Иво Матовић „Повратак ратника“.

⁸ П. Вишњић „Операције за ослобођење Србије“ 1944.

Борбе на Повлену, Јабланику и Медведнику

У моменту избијања Дванаестог корпуса на Тару Први пролетерски корпус и Оперативна група дивизија налазили су се на Златибору и у долини реке Ибра. У свом наступању на север, Први пролетерски корпус до 11. септембра је избио на линију Брајићи — Сувобор — Струганик, док је Оперативна група дивизија достигла рејон Каоне, Гуче и Ариља, припремајући се убрзано за прелазак Западне Мораве и за продор ка Руднику и Сувобору.⁹

Западно од комуникације Ваљево — Ужице дејствовао је Дванаести ударни корпус. Он је са планине Таре 8. септембра наставио наступање на север с циљем да што пре избије на друм Бајина Башта — Ужице. Пошто су пристигле у тај рејон, 16. дивизија се разместила у селима Јанковићи, Миљевина и Драјићи, а 36. дивизија у Пилице и Обајгоре. Четврта бригада је ослободила Бајину Башту, а слабије четничке снаге биле су успут разбијене или протеране без већих борби. Тако су јединице 3. пука Српског добровољачког корпуса напустиле Рогачицу и Љубовију и повлачиле се ка Повлену и Јабланику. Дванаести корпус се тако 9. септембра нашао у селима Јакаљ, Јасеновац, Перуника.¹⁰

Непријатељ је рачунао да са линије Сувобор — Маљен — Повлен — Јабланик заустави снажну офанзиву јединица Народноослободилачке војске на север. Тако је Повлен посео четнички Церски корпус, а положаје десно од њега према Разбојишту и Дебелом брду 3. пук Српског добровољачког корпуса, делови четничке 4. групе јуришних корпуса и Златиборски четнички корпус.¹¹

Међутим, Дванаести корпус је 11. септембра готово из покрета разбио непријатељске снаге на Повлену. Сутрадан су 1. и 2. бригада надирући према Ваљеву

⁹ П. Вишњић „Операције за ослобођење Србије 1944“.

¹⁰ Исто.

¹¹ Исто; Архив ВИИ, к. 589, бр. рег. 5/2, 14/2, 18/2.

водиле борбе са деловима четничке 4. групе јуришних корпуса, док се 36. дивизија борила са четницима у рејону Пецке. Борбе на Повлену и Медведнику трајале су све до 15. септембра, када је корпус коначно овладао масивима Повлена и Медведника и нанео непријатељу осетне губитке. Све бригаде 16. и 36. дивизије водиле су жестоке борбе у рејону Ситарница, Црквипгга и Дебелог брда. У тим борбама велику упорност испољиле су 3. и 5. бригада 36. дивизије. Било је тренутака када је борцима понестајало муниције, када су се цели батаљони морали повлачити и поново јуришати на раније освојене положаје.

У току напада уз косе Медведника у 2. бригаду стигла је порука врховног команданта маршала Трта, упућена свим јединицама НОВЈ:

„ . . . Положај Нијемаца у цијелој земљи врло је тгжак. Од евих јединица тражим максимално развијање иницијативе и офанзивног полета, све јаче уништавање комуникација, заузимање важних чворова, градова и других упоришта. Од вас тражим да не дозволите Нијемцима да се организовано повуку и изнесу оружје *из* наше земље . . . ”

Тако су Дванаести корпус, његове дивизије и бригаде, за непуних седам дана од Старог Брода до Подгорине савладали простор од преко 80 км, водећи ус-пут жестоке борбе са непријатељем.

'221

Договор комуниста у Каменици

Народ Подгорине и ваљевских села, главних упоришта НО покрета из уетаничких дана 1941. године, дочекао је Војвођане, Личане, Крајишнике отворена срца. Жене су на тепсијама износиле питу, а очеви доводили синове у штабове, поверавајући им их да их воде у борбу. Наше јединице су у свим местима развиле живу политичку и културну активност у народу. Одржавани су масовни зборови и митинзи и давале приредбе са културним програмом. Формирани су месни и срески народноослободилачки одбори и ко-

манде места и подручја. У наше јединице ступао је велики број нових бораца.¹²

Пошто су 2. и 4. војвођанска бригада брзо протерале посаду села Коменице — око 300 белогардејаца и толико четника Ужичке бригаде — у томе селу је одржано кратко саветовање комуниста 2. бригаде. Анализирана је политичка ситуација и стање у партијској и скојевској организацији и војно-политичко стање у бригади; затим су разматрана дејства бригаде од Коњуха до Подгорине, са критичким освртом на прапусте и уопехе. На крају су одређени и наредни задаци бригаде, у духу добивене директиве врховног команданта у omasовљењу КПЈ и СКОЈ-а, у војничком, политичком и културно-просветном раду и политичкој активности у народу.¹³

Штабови бригаде и батаљома, команде чета и водова, читава партијска и скојевска организација 2. бригаде вратили су се са овог саветовања у јединице и предузели низ конкретних мера организацијско-партијске и војно-политичке природе да се закључци овог важног скупа до краја спроведу. На четним и батаљоноким конференцијама саопштени су ови закључци свим борцима бригаде. Порука друга Тита тумачена је и на вајно-политичким и партијским састанцима. На крају су 2. бригада, 16. дивизија и читав Дванаести корпус 13. септембра дали обећање свом врховном команданту да „... ниједан Шваба неће преко сектора корпуса умаћи у Немачку...“¹⁴

Други батаљон у Каменици и према Ваљеву

У тренутку када су дивизије 1. пролетерског корпуса водиле борбе за ослобођење Ваљева, 12. корпус је примио две депеше Врховног штаба — у првој се од њега тражило да олакша напад 1. пролетерског корпуса, а у другој му је јављено да је 11. дивизији

¹² Ж. Атанацковић „Војвођански пролетери и Срем у НОР и социјалистичкој револуцији“; Иво Матовић „Повратак ратника“.

¹³ Исто.

¹⁴ Исто.

наређено да се хитно преко Дрине пребаци у Србију.¹⁵ Ноћу 15/16. септембра 11. дивизије се код села Костијерова, недалеко од Зворника, пребацили из источне Босне у Србију и сутрадан разбила је дан батаљон Српске државне страже и ослободила Крупањ. Услед брзог реаговања Мајевичког четничког корпуса из источне Басне и четничке 4. групе јуришних корпуса према Крупању 11. дивизија је прешла у рејон села Шљивова.¹⁶

Тада је 2. бригада била ангажована на правцу Ваљева и Каменице. Сећајући се тих борби око Ваљева и Каменице, где је са батаљоном имао задатак да затвори правац са севера и запада и нападне Каменицу, командант 2. батаљона 2. бригаде Глишо Опачић прича:

„... Каже ми Сава Согић, командант бригаде, на тебе напада пук белогардејаца. Не повлачи се без наређења. А у батаљону, после Сутјеске, ни сто пушака. Још људи уморни, имамо и рањених и тек залечених. Попуне још није било. Тучемо се ми цео дан. Ору између нас минобацачи, осипа се строј мог батаљона. Пред ноћ ипак попусти нападач. Вратисмо се ка Каменици, сређујемо се, тражимо муниције. У то опет бану Согић. „Води батаљон на вечеру, а после ћеш на Каменицу⁴. — „Хоћу, ако ми даш муниције“... „Само ви једите, а у то ће се два товара муниције створити пред батаљоном“. Одлично, трља Глишо руке. Поједосмо вечеру с ногу и кренусмо пут Каменице. Међутим, два товара муниције нису била немачког порекла, какво смо оружје ми имали, већ за италијанско оружје. Чупам косу и псујем... Тада покупим све бомбе и муницију из радног вода и сав вишак преко пет метака од својих бораца. Поделисмо правично за све. Одредих бомбаше и кренусмо према Каменици са једном четом 3. батаљона бригаде... Распоредих чете у заседе. Почесмо напад на место... Палимо камионе, хватамо коње, товаримо муницију. Дванаест товара муниције ту уграбисмо и поделисмо читавој бригади... Направисмо ту русвај, па назад. Нико нам не погину. Само мој писар Руе Георгије, а ми смо га звали Ђока, контузован је од експлозије и остао је глув као топ. Био је тај наш Ђока поручник Црвене армије. тенкиста, па је заробљен у првим данима рата... Побегло из

¹⁵ Зборник 1/12, док. бр. 55; П. Вишњић „Операције за ослобођење Србије 194%“.

¹⁶ Исто.

ропства и дошао у нашу бригаду. Био је храбар, а знао је лепо и да пева. Мало — мало па би заиграо и казачок, уз хармонику, а батаљон око њега пљеска у такту музике."¹⁷

У тим борбама за Каменицу и према Ваљеву тешко је рањен комесар 2. батаљона 2. бригаде Никола Вуњак Мехо. Рођен је 1920. године у Дебелом Брду, али су му родитељи прешли у Срем, у Доње Петровце. Одатле је Мехо још у својој 14. години кренуо за Београд да научи неки занат. Постао је металац и радио у фабрици „Змај“ у Земуну. Укључио се у напредни раднички покрет и учествовао у свим штрајковима радника, а посебно у великом штрајку 1940. године, када је отпуштен са посла. Рат га је затекао у Доњим Петровцима, где је августа 1941. постао члан СКОЈ-а. Борац је и десетар у Посавском одреду, а онда и комесар једне чете. На дан формирања 2. вајвођанске бригаде био је заменик комесара чете у 2. батаљону, а уокоро је комесар тог батаљона.

Место рањеног Мехе комесар 2. батаљона постао је ЈБуба Ранитовић, дотада комесар чете.

Ослобођење Крупња, Бање Ковиљаче и Лознице

Петнаестог септембра 1944. пглаб Дванаестог ударног корпуса послао је Врховном штабу кратку радиограмску депешу: „Наш корпус је снабдевен муницијом!“ Јер, та муниција је била стална брига не само штаба корпуса него и Врховног штаба у време жестоких борби, по киши и густој магли, на Повлену, Јабланику и Медведнику. А сада је штаб 12. корпуса обавестио Врховни штаб да „... муниције има довољно, да се у најкраћем року може овладати западном Србијом од Ваљева до Шапца...“¹⁸

Тада је врховни командант Дванаестом корпусу дао нову директиву: да заузме Лепницу, Лозницу, Ковиљачу и Љубовију, остварујући на тај начин чврсту везу са нашим снагама у источној Босни. После тога или упоредо са тим да надире ка Мачви и Поса-

¹⁷ Иво Матовић „Повратак ратника“.

¹⁸ Архив ВИИ, к. 589, бр. рег. 8/1.

вини, где су политички услови повољнији. Исто тако да успостави везу преко Саве са Главним штабом Војводијне да би се отуда јединице попуниле новим људством.¹⁹

Тих дана, одмах после померања 11. дивизије, из рејона Крупња непријатељ је веома брзо реаговао. Наиме, снаге 4. групе четничких јуришних корпуса и делови Мајевачког корпуса запосели су за одбрану сектор Крупањ — планина Гучево. Штаб Дванаестог корпуса је наредио да 16. дивизија разбије четнике у рејону Крупња и да се повеже са 11. дивизијом. По замисли штаба корпуса требало је да две бригаде заобиђу Крупањ са севера и југа и да, пошто се њихова крила споје на обалама речице Чађавице са једном бригадом 16. дивизије која би нападала с фронта, да окруже и униште непријатеља у овом месту. Међутим, четници нису пружили озбиљнији отпор, па су 1. и 2. бригада 16. дивизије после једнодневне борбе против око 1.000 четника 21. септембра ослободиле Крупањ. Непријатељ који се у неред ушовао према Лозници, Гучеву и Церу имао је око 100 мртвих и рањених.²⁰

Одлуком врховног команданта обједињено је 15. септембра командовање јединицама у западној Србији и Шумадији. Формирана је Прва армијска група на челу са штабом Првог пролетерског корпуса. У њен састав су ушли Први пролетерски корпус (1. и 6. пролетерска, 5, 17. и 21. ударна дивизија), Дванаести ударни корпус (11, 16. и 36. а касније и 28. ударна дивизија) и 37. ударна дивизија.²¹ Први пролетерски корпус је дејествовао источно, а Дванаести корпус западно од реке Колубаре. Шеста пролетерска дивизија до пристизања 28. дивизије била је на левој обали Колубаре ради садејства са 12. корпусом.

У то време Дванаести ударни корпус се налазио у следећем распореду: 36. дивизија на простору западно

¹⁹ Исто, к. 589-6, бр. рег. 8/10.

²⁰ П. Вишњић „Операције за ослобођење Србије 1944“; Хронологија; Зборник 1/12, док. 95.

²¹ Архив ВИИ, к. 28, бр. рег. 1/4-1. Делеша Врховног штаба од 15. септембра 1944.

од Крутња, оријентисана ка селу Завлаци и планинама Иверку и Церу; 16. дивизија у рејону Крупња и на планини Борањи; 11. дивизија на простору Соколске планине и код ЈБубовије.²²

Испред Прве армијске групе налазиле су се снаге немачке армијске групе „Србија“, које су онемогућавале нашим јединицама продор према Београду и осигуравале комуникацију Београд — Краљево и комуникације у долини Велике и Западне Мораве. Њихов фронт се протезао од Кралева, преко Чачка, Крагујевца, Младеновца, Уба, Коцељева све до Бање Ковиљаче. У зони дејства 12. ударног корпуса налазили су се: четничка 4. група јуришних корпуса, Церско-мајевичка група корпуса и још неке четничке јединице, 3. пук Српског добровољачког корпуса и делови Српске државне страже, немачки 5. СС полицијски моторизовани пук, 3. пук белогардејског Руског заштитног корпуса и 696. моторизовани батаљон пољске жандармерије.²³

Штаб Прве армијске групе, који се налазио у ЈБигу, донео је 21. септембра 1944. одлуку да левим ифилом настави продор кроз западну Србију у долину Саве, а десним крилом на Космај, а затим да оба крила свије ка Београду. Задатак 12. корпуса био је да главним снагама настави продор преко Цера и Иверка у Мачву и Посавину, ради ослобођења Лознице и Ковиљаче и уништења непријатеља на том простору, закључно са посадом Шапца, као и да се повеже са јединицама НОВ у Срему, ради прихвата нових бораца из Војвадине.²⁴

Главнина снага 12. корпуса (16. и 36. дивизија) почела је 22. септембра око подне наступање у захвату друма Крупањ — Лозница, док је 11. дивизија задржана око Крупња у корпусној резерви.²⁵ Истог дана, до пада мрака, 16. дивизија је одбацивши четничке и друге непријатељске снаге с линије Церје — Главица овладао гребеном Гучева и с југа подишла

²² П. Вишњић „Операције за ослобођење Србије 1944.“

²³ Исто, стр. 163—164.

²⁴ Исто; Архив ВИИ, књ. 26, бр. рег. 10/13.

²⁵ Исто; Зборник 1/12, док. 100.

Ковиљачи и Лозници. У исто време и 36. дивизија је избила у рејон села Драгинца, Горње Мале и у долину Јадра затворивши пут Ваљево — Лозница.²⁶

Оценивши да су четничке снаге озбиљно растројене, штаб 12. корпуса је реаговао брзо и одлучно. Наредио је да 16. дивизија у току ноћи 23/24. септембра ослободи Лазницу и Ковиљачу и да избије на Јадар; 36. дивизија упућена је у позадину непријатеља да би пресекла пругу и друм Лозница — Шабац; 11. дивизији дат је задатак да према Иверку осигура дејства 16. и 36. дивизије.²⁷

Командант четничке 4. групе јуришних корпуса није очекивао тако брз напад на Лозницу и Ковиљачу. Он је ужурбано припремао удар на Дванаести корпус, који је требало да почне 24. септембра, с циљем да га одбаци са Борање, Јагодње, Соколске планине и Медведника и даље у источну Босну. Тиме је четничка Врховна команда намеравала да угрози леви бок и Првог пролетерског корпуса, а затим да настави „... рашчишћавање ситуације у области Београда и Шумадије...“ Зато је ангажовала своје најбоље снаге из 4. групе јуришних корпуса, Мајевички корпус, делове Српског добровољачког корпуса и немачке борбене групе пуковника Јунгенфелда.²⁸

Међутим, енергична и брза дејства 12. корпуса пореметила су овај план непријатеља. У силовитом удару 36. дивизија је еломила четнике и немачке делове код моста на Јадру и код села Обрежа, а затим на правцу Столице — Грнчарско гробље, избивши у долину Јадра. Ускоро је заузела железничку станицу у Липници, порушила пругу између Лознице и Шапца и успоставила контролу над свим путевима који са севера воде у Лозницу. За то време 5. бригада 11. дивизије избила је у рејон села Цикоте — Кривајци и затворила прилазе Лозници са истока.²⁹

²⁶ Исто; Зборник 1/12, док. 126.

²⁷ Исто; Архив ВИИ, к. 589, бр. рег. 20/2.

²⁸ Исто; Архив ВИИ, бр. рег. С-Х — 306, С-В — 9417.

²⁹ П. Вишњић „Операције за ослобођење Србије 1944“, стр. 168, 169.

У међувремену и 16. дивизија је довршавала последње припреме за напад на Лозницу и Бању Ковиљачу. Одржани су састанци штабова и команди чета, четне и батаљонске конференције, партијски и скојевски састанци. Посебна пажња на њима била је посвећена начину вођења борбе у граду, заузимању утврђених кућа и бункера и односу бораца према народу. По плану штаба 16. дивизије Лозницу су имале да нападну 1. и 2. бригада ојачане са два батаљона 4. бригаде. Друга бригада је била у центру распореда дивизије. Део снага 1. бригаде требало је да ослободи и Бању Ковиљачу.³⁰

Напад је почео ноћу 23/24. септембра у 21 час. Пошто је до поноћи сломљена спољна одбрана на околним висовима Лознице, наше јединице су упале у град. Отпор непријатеља (око 700 немачких војника и припадника Руског заштитног корпуса, Српског добровољачког корпуса и Страже) био је јак, нарочито код железничке станице и у североисточном делу града.

Борци 1. батаљона 2. бригаде после ослобођења Лознице

³⁰ Исто; Шпиро Лагатор „4. војвођанска бригада“, стр[^] 169—172; Периша Грујић „Шеснаеста војвођанска дивизија“.

Ипак, до зоре је Лозница ослобођена. Прва бригада је ушла и у Ковиљачу, јер ју је непријатељ напустио чим је сазнао за напад на Лозницу. Непријатељ је у тим борбама имао више од 100 мртвих и рањених. Запаљена је знатна количина муниције, обуће, одеће и хране. Пред налетом 2. и 4. бригаде и осталих јединица 12. корпуса четничке, немачке и Недићеве снаге су се у нареду повлачиле ка Церу и Иверку¹

Разбијање четника на Церу и Иверку и ослобођење Лешнице

Заузимањем Ковиљаче и Лознице ослобођена је готово цела западна Србија. Дивизије Дванаестог корпуса које су избиле у јужни део Мачве и дохватиле се планинског масива између Дрине и Јадра, створиле су на тај начин себи чврст ослонац за даље наступање на север и североисток, ка Сави и Београду. Пред њима су сада стајали топографски јаки земљишни објекти: Иверак, Цер и Влашић, које је непријатељ убрзано поседао и припремао за упорну одбрану. Положаје на десној обали Јадра и на Иверку држала су четири четничка корпуса (делови 4. групе јуришних корпуса, 2. и 3. јуришног и Мајевичког корпуса), док су сектор од Иверка до Дрине затварали четнички корпус Горске гарде и 7. јуришни корпус, 3. пук Руског заштитног корпуса и делови Српског добровољачког корпуса, ојачани неким немачким снагама. Било је ту, у зони наступања Дванаестог корпуса, концентрисано око 8.000 четника, белогардејаца, недићеваца и немачких војника.³²

Јединице Дванаестог корпуса деловале су брзо и енергично. Према заповести штаба корпуса од 25. септембра требало је да 11. дивизија на десном крилу, наступа правцем Цикоте — Драгинац — Рибарице и овлада источним падинама Иверка, а затим да изврши

³¹ Исто; Хронологија, стр. 926—927; Архив ВИИ, к. 1240, бр. рег. 20/2; к. 591, бр. рег. 41/3; к. 951, бр. рег. 47/1.

³² Исто; Архив ВИИ, бр. рег. С-В-11532; к. 589, бр. рег. 21/2; к. 1240, бр. рег. 31/1.

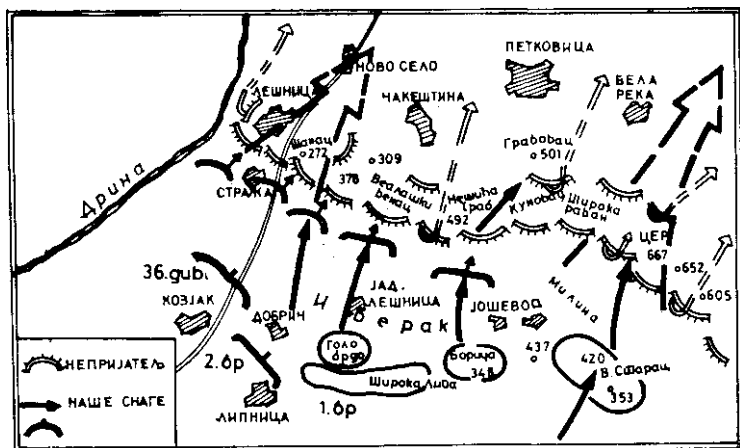
обухват непријатеља и дејствује у правцу Грабовца (триг. 501) и према селима Десићу, Радовашници, Белој Реци <и Петковици; 16. дивизија, у центру распореда корпуса, да овлада линијом Чот — Широка Липа — Голо Брдо — Ћетениште, садејствујући десно 11, а лево 36. дивизији. После тога да настави у две нападне колоне продор до Мршића Гроба и планине Видојевице, са тежиштем према Чокешини и Лешници; 36. дивизија, на левом крилу борбеног поретка, да нападне непријатеља на западним обронцима Цера и продужи ка Лешници и Прњавору. Напад све три дивизије имао је да почне у зору 26. септембра. У исто време због великог значаја овог напада штаб 1. армијске групе наређује 6. дивизији да се из рејона Коцељева пребаци према Текеришу и Церу да би, ударом у бок и позадину, угрозила четничке снаге на Церу и олакшала напад Дванаестог корпуса.³³

Жестоке борбе са непријатељем вођене су још 24. и 25. септембра, у току подилажења Иверку и Церу. Ноћу 24^25. септембра 2. бригада 16. дивизије прешла је реку Јадар и напала снаге Мајевичког четничког корпуса на Голом Брду, Ћетеништу, Кичеру и у Горњем Добрићу. Непријатељ се делом снага повукао ка Церу, а делом према Лешници. Исте ноћи 36. дивизија је водила борбе у рејонима Куртовића колибе на Јадру, око железничког моста и око Козјака, Добрића, Коренита и Липнице.

Све те борбе у току наступања наших јединица ка Иверку и Церу вођене су по магли и киши, расквашеном и блатњавом терену. До зоре 26. септембра јединице 11. и 16. дивизије избиле су, према плану, на Иверак и прешле у напад на снаге непријатеља на Церу. При томе 16. дивизија је нападала у две колоне. Њена десна колона — 4. војвођанска бригада — кренула је око 2 часа са Барице према Јошеву — Великом Церју и Мршића гробу, овладала овим положајима и пресекла четничке снаге на Церу на два дела, а лева колона — 2. војвођанска бригада — прешла је у

³³ Исто; Периша Грујић „Шеснаеста војвођанска дивизија”.

напад око 3 часа са Голог брда ка Јовином брду и Вратачком венцу. У дивизијској резерви била је 1. војвођанска бригада, која је до зоре избила у рејон Вратачког венца. У то време су и бригаде 11. дивизије продрле до Раскршћа и триг. 687 на Церу, тако да је до 12 часова 26. септембра цео масив Цера, изузев Видојевице и Шанца на крајњем левом крилу, био у нашим рукама. Поподне 2. бригада 16. дивизије у садејству са 3. бригадом 36. дивизије успела је да овлада Видојевицом. До 18 часова отпор непријатеља на Церу био је потпуно сломљен. Тридесет шеста дивизија је савладала делове Руског заштитног и Српског добровољачког корпуса и ослободила Лепгаицу. Гоњење непријатеља настављено је према Шапцу и Обреновцу. Четничку 4. групу јуришних корпуса била је захватила таква паника да су њене јединице бежале према Шапцу и према Дрини, да би заједно са Мајевичким корпусом прешле у источну Босну. Дража Михаиловић и његова Врховна команда једва су умакли према Бадовинцима, а затим преко Дрине у Сембрију.³⁴

Борбе на Церу и Иверку

³⁴ Исто.

О борби за Цер прича командант 2. батаљона 2. бригаде:

„... Наређење је било да пређем реку Јадар и избијем на Цер... Извиђамо реку. Није нарочито дубока, али је хладна и брза. Нема моста. Ноћ без месечине, а по врху Цера ватре. Четници се греју и као да нас изазивају. Мој батаљон подилази тихо и пажљиво. Привлачимо се нечујно четничким ватрама, па онда ошину смо из лаких минобацача, којих је свака чета имала по два... Четници се дадоше у бегство... Набасасмо у селу на начелника четничког корпуса у пицами. Кад је видео моје борце, тек тада је схватио ситуацију... Ускоро кренусмо ка Лешници са бригадама Тридесетшесте дивизије. На крају села, поред неких циглана, заузели смо положај... Ми залегли поред пута, а колона непријатељевих двоколица нема куд него путем. Гађамо штедећи муницију, коњи непријатељеви се узјогунили, пропињу се, по који наш борац искаче из јарка и ускаче на двоколице... Дочепасмо се муниције из једних кара и удри по непријатељу... Ту нам ранише нишанцију на шарцу Гавру Цацића. Млад и храбар борац, Бачванин из Каћа... Носе га болничарке. Он присебан, стеже вилице и на силу се смешка. „... Ех, баш ми шарац, побратим мог шарана, дође главе'...“³⁵

Попуна људством из Србије и Војводине

Већ на лочетку смо напоменули да су 1. и 2. војвођанска бригада приликом њиховог формирања попуњене борцима из Војводине. Истина, гро су сачињавали Сремци, који су са главнином 3. одреда 3. оперативне зоне новембра 1942. прешли у источну Босну. Из Срема је у зиму 1942/1943. и у пролеће 1943. стигло око 700 бораца. Крајем маја исте године из Срема је за источну Босну, за попуну 1. и 2. бригаде, отишло око 1.100 нових бораца. Срем је у току 1943. године, према подацима Покрајинског комитета КПЈ за Војводину, за НОВЈ дао око 7.000 нових бораца. Највећи број тих бораца пребачен је у наше јединице у источну Босну.³⁶

Дванаести корпус и његова 16. и 36. дивизија попуњавани су борцима и са терена источне Босне и

³⁵ Иво Матовић „Повратак ратника“.

³⁶ Ж. Атанацковић „Срем у НО рату и социјалистичкој револуцији“.

осталих подручја, где је корпус боравио и дејствовао. Та попуна људством и долазак бораца из пролетерских јединица, а сада из Србије, није могао да задовољи потребе и да надокнади све губитке на дугом и еланом путу корпуса, његових дивизија и бригада. Ипак, Војводина је била и остала главни извор људске популе и у току 1944. и сада, када се корпус приближавао Сави и Срему, где га је очекивало око 7.000 нових бораца из Војводине, груписаних у рејону Босутских шума и у Доњем Срему. Само је 6. бригада, улазећи 9. октобра у састав 36. дивизије, из Срема у корпус довела око 2.000 нових бораца. С њима и с људском попуном у западној Србији све бригаде, дивизије и 12. корпус снажно су ојачани.

Нови борци су одмах положили заклетву и с њима је десетак дана извођена систематска војностручна и идејно-политичка настава. Стари ратници, који су ратовали у источној Босни, кроз Херцеговину и Црну Гору — од Бијељине и Шамца до Дурмитора и Таре, пружили су им свесрдну помоћ да се снају у руковању оружјем, у заузимању заклона, у борби за насељено место, у нападу и одбрани итд.

У борбама за Шабац и Обреновац

Не задржавајући се на Церу, Иверку и у Лешници, 12. корпус је наставио енергичан продор у Мачву и Поцерину, гонећи разбијене снаге непријатеља. Већ 27. септембра штаб корпуса је наредио 11. и 16. дивизији да делом снага крену ка Шапцу и кроз Мачву до Саве, а другим делом да обезбеде тек ослобођену територију, помогну рад и организовање органа народне власти, ослободилачких организација и војнозадних јединица и установа. Тридесет шеста дивизија имала је да са простора Ковиљача — Лозница — Клупци — Руњани контролише прилазе Дрини, разбије заостале четничке снаге и одржава везу са 3. корпусом у источној Босни.³⁷

³⁷ П. Вишњић „Операције за ослобођење Србије 1944“. Архив ВИИ, к. 589, бр. рег. 27/2; к. 1240, бр. рег. 32/1.

У духу поменутог наређења 16. и 11. дивизија су наставиле продор према Сави и Шапцу. У току 28. септембра 1. и 2. војвођанска бригада у селу Богосавци, Липолист и Дубље нападе су немачке, четничке и недићевске снаге, разбиле их и ослободиле ова места. Сутрадан су два батаљона 1. бригаде ослободила Богатић. Бригаде 16. и 11. дивизије сужавале су све више обруч око Шапца, у коме се налазила борбена група гуковника Јунгенфелда — око 3.000 војника и две чете тенкова.³⁸

Друга војвођанска бригада, ојачана са два батаљона 1. војвођанске бригаде, блокирала је Шабац са западне и југозападне стране. Придати батаљони 1. бригаде посели су линију Штитар — Табановић и порушили мостове на комуникацијама које од Шапца воде према Руми и Сремској Митровици. Источно од 2. бригаде Шабац је окружила 11. дивизија, обухватајући га, на линији Јевремовац — Мишар, са јужне и југоисточне стране.

Сви покушаји посаде Шапца да пробије блокаду били су осујећени. Тако је 3. бригада 36. дивизије 2. октобра заузела Дебрц и пресекла везе између Шапца и Обреновца. На положајима Докторовача — Богосавци 4. батаљон 2. бригаде 16. дивизије водио је 3. октобра оштру борбу са око 300 немачких војника и 20 тенкова. Том приликом уништена су два тенка и погинуло 12 немачких војника. Батаљон је имао 1 мртвог и 2 рањена борца. Сутрадан је једна група уз подршку тенкова поново предузела испад из Шапца. Но, и ове непријатељске снаге су задржане. Њих су код Врањске, Мишара, Орида, Кормана и Мајура задржале јединице 2. бригаде 16. дивизије и 5. бригада 11. дивизије. Непријатељ је имао преко 40 мртвих и рањених. Оштећена су му и два тенка. Наши губици су били 3 мртва и 2 рањена борца.³⁹

Ускоро су главне снаге 12. корпуса морале хитно да крену ка Обреновцу и Београду, задржавајући и

³⁸ Исто; П. Грујић „Шеснаеста војвођанска дивизија“; „Хронологија“.

³⁹ Исто.

даље посаду Шапца у блокади. То је био основни разлог зашто посада Шапца није нападнута и ликвидирана. У том наступању ка Београду штаб 12. корпуса је планирао да 11. и 16. дивизија ослободе и Обреновац, где се у то време налазило до 5.000 војника из састава немачког 5. СС полицијског моторизованог лука, ојачаног артиљеријом и тенковима, четници и Недићеве снаге. У Обреновцу је било и више екладишта муниције, од којих је већина била минирана. Место је било организовано за кружну одбрану, сви приступи су забарикадирани, а на његовој периферији и околним положајима — ровови и заклони.

Једанаеста дивизија је добила задатак да изврши напад на Обреновац са југа у захвату друма Уб — Обреновац и да пресече и затвори комуникацију Београд — Обреновац; 16. дивизија нападала је 1. бригадом са запада општим правцем Скела — Обреновац, ослањајући се левим крилом на Саву, а 2. бригада са југозапада, правцем Звечка — Обреновац. Као дивизијска резерва, 4. бригада је затворила комуникацију Шабац — Обреновац у висини с. Ратари и Бргулица. За то време 36. дивизија је, као корпусна резерва, обезбеђивала напад са положаја у рејонима Уб, Стублине и Ваљево. Напад је требало да почне 9/10. октобра у 24 часа.

Напад бригада 11. и 16. дивизије почео је према плану штаба корпуса. Наше јединице су енергичним налетом овладале готово целом спољном одбраном Обреновца, али се непријатељ у граду упорно и жилаво бранио. Њему су од правца Београда стално пристизала појачања, па се део 11. дивизије морао повући на Букову Јаругу. Ујутро, 10. октобра, у борбу су уведене 3. војвођанска бригада 36. дивизије и 3. шумадијска бригада. Но, непријатељ се у граду и даље жилаво бранио. А кад су му преко Забрежја стигла нова појачања, његови исподи и противнапади постајали су све чешћи и енергичнији. Због осетних губитака наше бригаде су се повукле на полазне положаје.

У борбама око Обреновца и у самом граду непријатељ је, према нашим подацима, имао око 300 мртвих,

док су наши губици износили око 40 мртвих и 76 рањених. Уништена су 4 немачка камиона и 2 тенка. Из 2. војвођанске бригаде у борбама око Шапца и Обреновца погинуло је више бораца и руководилаца, а међу њима: Милан Адамов, Ђорђе Вукоманов, Андрија Габров, Живан Глушић, Тодор Делић, Андрија Жакић, Тодор Јовић, Сава Лазић, Ђока Мијалчић, Гојко Миловац, Павле Милутиновић, Жика Петрошевић, Пера Силвестровић, Никола Трифуновић, Рајко Црнојакић, Бранислав Чоација и други.⁴⁰

Постоји више узрока због којих напад на Обреновац није успео. Прво, припреме за тај напад су изведене на брзину, у току самог марша; затим, подаци обавештајне службе о снази и распореду непријатеља нису били тачни, па је и наше обезбеђење напада од интервенција непријатеља са правца Београда било слабо и није могло издржати притисак непријатеља са тог правца. Сам почетак напада морао се извести раније, пре него што су посади стигла појачања, а и ради тога да би се борба завршила у току ноћи; недостајала су и тежа оруђа за рушење бункера и за борбу против тенкова.

Ситуација је захтевала, а то су биле и директиве маршала Тита и команданта Прве армијске групе Пеке Дапчевића, да Дванаести корпус остави своју 36. дивизију ради блокаде Обреновца, а главнином снага да хитно наступа према Београду.

У једном окршају 2. војвођанске бригаде са посадом Обреновца херојски је погинула Анка Матић Гроза из Ирига, рођена 1918. године. Потицала је из напредне породице Матић и одмах се у данима припрема и развоја борбе у иришком крају и у Срему активно ангажовала. Ступила је у Подунавски одред и учествовала у свим његовим акцијама. По преласку у источну Босну постаала је, у данима формирања 2. војвођанске бригаде болничарка и борац са пушком у руци, да би убрзо израсла у заменика комесара — партијског секретара чете у 1. батаљону те бригаде. Свуда се на дугом борбеном путу истицала и служила као пример.

⁴⁰ Архив ВИИ, к. 589, бр. рег. 9/3, 18/6, 11/3; Периша Грујић, „Шеснаеста војвођанска дивизија“, Шпиро Лагатор „4. војвођанска бригада“; Иво Матовић „Повратак ратника“; Ж. Атанацковић „Војвођански пролетери“.

Јуриши 2. бригаде на посаду Обреновца били су, ко зна који пут, велики тренуци Анке Матић Грозде. Кад су тенкови кренули на њену чету, у којој је стајао само још понеки борац из првог — евечаног строја бригаде, новим, младим и још недовољно искусним борцима застао је дах. Грозда их је бодрила, храбрила и примером показивала да човек може савладати и ватру и челик. У жестоком окршају привукла се тенку и под његове гусенице бацила експлозив. Док су из дима и ватре уништеног тенка искакали избезумљени непријатељски војници, рафали из других тенкова прорешетали су груди храбре Анке Матић Грозде. Ту, тако рећи надамак њеног војеног Ирига и Срема, издахнула је на носидима, на путу за болницу у Ваљеву, ова дивна храбра жена. За народног хероја проглашена је 2. октобра 1963.⁴¹

2. У БЕОГРАДСКОЈ ОПЕРАЦИЈИ

.Велике победе 12. корпуса, његове 11, 16, 28. и 36. дивизије у западној Србији — на Тари, Повлену, Јабланику и Медведнику, на Церу и Иверку, у ослобођењу Бајине Баште, Осечине, Пецке, Крупња, ЈБубовије, Лознице, Ковиљаче и Лешнице — биле су један од предуслова за коначно ослобођење Србије, Војводине и Београда, града на вековној ватрометини ратних бура и људских миграција, града буне и пркоса и великог срца свих југословенских народа и народности.

Тако је грвих дана октобра 1944. године 12. ударни корпус подишао Београду и био у рејону Шапца, Обреновца и Уба, а 1. пролетерски корпус око Уба, Лајковца, Лазаревца и Младеновца. У то време 13. корпус НОВЈ дејствовао је у јужној Србији, на правцу Ншиа, Лесковца и Врања, затварајући у долину Јужне Мораве, а 14. корпус је водио борбе у источној Србији против непријатељских снага, заједно са јединицама 3. украјинског фронта Црвене армије. У рејону Крушевца налазила се 2. пролетерска дивизија, а на Златибору 37. ударна дивизија. Део снага 2. украјинског фронта, заједно са јединицама Главног штаба

⁴¹ Исто; Зборник народних хероја Југославије. стр. 475. Видетр! у прилогу Списак народних хероја.

Војводине, разбио је непријатељеве јединице и до 10. октобра ослободио Банат, наткриливши Београд са севера. У Срему су пет бригада Главног штаба Војводине уништавале непријатељске гарнизоне, пресецале друмске и железничке комуникације и онемогућавале саобраћај и маневар непријатеља са запада према Београду. Укратко, непријатељске снаге у широј зони Београда биле су окружене са свих страна, очекујући сваког дана напад на сам град.⁴²

У међувремену је маршал Тито са Виса отпутовао у Москву, где је потписан споразум са совјетском владом и Врховном командом Црвене армије, на основу кога је Црвена армија могла своја дејства да пренесе на источни део територије Југославије. Усаглашена су и општа питања даљег садејства совјетских и југословенских трупа. По повратку из Москве маршал Тито се у Крајови састао са начелником штаба 3. украјинског фронта Црвене армије, па је том приликом размотрен општи план београдске операције и садејство Црвене армије и Народноослободилачке војске на београдском правцу. Истог дана, 5. октобра, маршал Тито је примио и делегацију отечествено-фронтовске бугарске владе, која га је молила да реорганизованој бугарској армији дозволи учешће у ослобођењу једног дела Југославије. Друг Тито је усвојио њихову молбу и поред свежих сећања на злочин бугарске окупаторске војске у Македонији и у делу Србије.⁴³

Маршал Тито је 6. октобра 1944. издао наређење штабу 1. армијске групе НОВЈ да његове јединице буду спремне за напад на Београд. У заповести, поред осталог, стоји: „... Напад на Београд је везан са операцијама Црвене армије и очекујте нашу дефинитивну заповест . . . Читава ваша група од девет дивизија мора да учествује у нападу на Београд. Наша је жеља, а и Руси су тог гледишта, да у Београд уђу прво наше јединице . . .”⁴⁴

⁴² П. Вишњић „Операције за ослобођење Србије 1944”, стр. 200—204, 235; „Београдска операција”, Београд 1964. године.

⁴³ Исто.

⁴⁴ Исто; Архив ВИИ, к. 26, бр. рег. 10/13.

Борбе у току подилажења Београду

Непријатељске снаге у Србији и око Београда чиниле су грчевите напоре да зауставе снажну офанзиву 1. армијске групе Народноослободилачке војске и 2. и 3. украјинског фронта Црвене армије. Међутим, са избијањем делова 3. украјинског фронта Црвене армије и 14. корпуса Народноослободилачке војске у долину Велике и Јужне Мораве непријатељске снаге су биле раздвојене на два дела: снаге Штетнерове корпусне групе у простору Пожаревца и Кучева а јединице Милерове корпусне групе у рејону Ниша, Краљева и Крагујевца, које су настојале да код Краљева, Крагујевца и Чачка припреме мостобран за прихват делова групе армија „Е“ из Грчке и њено спајање с армијском групом „Србија“ у рејону Београда.⁴⁵

Командант немачке армијске групе „Србија“ уз одобрење команде Југоистока поставља нови фронт на левој обали Велике Мораве, ојачава снаге код Смедерева, Пожаревца, Крагујевца и Велике Плана. Одбрану Београда поверава генералу Вилију Шнекенбургеру.

Штабу 1. армијске групе НОВЈ било је јасно још 6. октобра до непосредног напада на Београд своје тежиште напада треба да усмери на друм и пругу Београд — Крагујевац, јер су они били необично важни за непријатеља. Зато, уз 5. и 21. дивизију, које су се већ тамо налазиле, упућује 1. пролетерску дивизију према Младеновцу, а 17. ударну дивизију према Крагујевцу и Тополи. Дванаести корпус имао је да продире ка Београду десном обалом Саве, а 1. и 6. пролетерска дивизија да наступају ка Београду с југа.⁴⁶

И већ 12. октобра јединице 1. пролетерског корпуса НОВЈ и Црвене армије окружиле су немачку групацију у рејону Тополе и Младеновца. Дванаести корпус је тог дана пресекао пут Београд — Обреновац, блокирао Обреновац и главнином избио у Остружницу, Железник и Сремчицу, а сутрадан и пред Жар-

⁴⁵ Исто.

⁴⁶ Исто, стр. 236.

ково, Рушањ, Рипањ, Макиш и Баново Брдо. За Рипањ су већ водиле борбу бригаде 6. пролетерске дивизије.⁴⁷

*Обострани распоред наших и непријатељских снага
и план напада на Београд*

Одбрана читаве зоне Београда била је поверена генералу Вилију Шнекенбургеру⁴⁸ и његовој корпусној групи јачине преко 30.000 војника, око 400 разних артиљеријских оруђа и минобацача и око 70 тенкова и оклопних аутомобила.⁴⁹

Непријатељ је изградио снажан систем одбране Београда, који се састојао из спољњег и унутрашњег одбрамбеног појаса. Спољни одбрамбени појас протезао се између Саве и Дунава у полукругу Остружница — Жарково — Кнежевац — Кијево — Топчидерска река — Ресник — Пиносава — Авала — поток Завојница — Винча. Ту су ископани ровови, траншеје и саобра-

⁴⁷ Исто, стр. 239, 265, 270.

⁴⁸ Генерал Шнекенбургер погинуо је 13. октобра 1944. у борбама код Авале, па га је заменио ген. Стефан, а стварно је том одбраном руководио ген. Ханс Фелбер, војноуправни командант Југоистока, односно командант армијске групе „Србија“.

⁴⁹ Корпусну групу су сачињавале следеће јединице: делови 117. и 118. ловачке и 20. противавионске дивизије, борбена група „Дизнер“ (седам батаљона), борбена група „Јунгенфелд“, борбена група „Рудно“, 191. бригада самоходних топова, 440. тврђавска бригада, гренадирски пук „Тврђава Београд“, 18. полицијски пук, делови 1, 2, 3. и 9. полицијског пука, Допунски пук жандармерије, 146. допунски пук, 7. посадна домобранска бригада, делови пука „Родос“, 606. пук, делови 5. ловачког домобранског пука, делови Српског и Руског корпуса и Српске државне страже и низ других мањих јединица. Посебну групацију која ће учествовати у борбама код Београда чинила је корпусна група генерала Валтера Штетнера, јачине око 30.000 војника (1. брдска дивизија, дивизија Бранденбург, 92. моторизована бригада и друге снаге), која се пробијала из источне Србије.

П. Вишњић „Операција за ослобођење Србије 1944“, стр. 272—273; Ж. Атанацковић „Срем у НО рату и социјалистичкој револуцији; стр. 498.

ћајнице. Кључни објекат овог појаса била је Авала. Непосредни одбрамбени појас протезао се периферијом Београда са најјаче утврђеним упориштима: Чукарица, Баново Брдо, Кошутњак, Топчидер, Дедиње, Бањички вис, Коњарник и Велики Врачар. У унутрашњости града непријатељ је изградио велики број армиранобетонских бункера, подесио и утврдио велике зграде за кружну и упорну одбрану и повезао их саобраћајницама. Град се делио на шест самосталних утврђених рејона у којима су се налазиле отпорне тачке и чворови одбране. Сав град је био миниран, а ватрени систем је повезивао суседне утврђене рејоне, отпорне тачке и чворове.

Према замисли немачког врховног војног команданта Југоистока фелдмаршала Максимилијана Вајкса одбрана Београда је требало да брани град упорно и живава и да створи време за извлачење и прихват Штетнерове корпусне групе да би ова, затим, образавала нови фронт у Срему између Дунава и Саве и на левој обали Дрине при њеном ушћу у Саву.

Пробивши спољни одбрамбени појас непријатељеве одбране јединице Народноослободилачке војске и Црвене армије нашле су ее непосредно пред Београдом. Штабови 1. армијске групе НОВЈ и 4. гардијског механизованог корпуса Црвене армије дошли су до кључка да је за разбијање одбране непријатеља у граду потребно организовати најтешње садејство свих јединица. У Јајинцима 14. октобра на састанку штабова усвојено је: да се фронталним ударом главних снага с југа пробије унутрашња одбрамбена линија и кроз центар града продре на Калемегдан, заузме Савски мост и раздвоје непријатељеве снаге у граду; да се нападом помоћних снага из више праваца непресецају снаге браниоца и да се потом уништавају па деловима. У складу са овом идејом главни удар су имали да нанесу 1. пролетерски корпус Народноослободилачке војске (1, 5, 6. и 21. дивизија) и ојачани 4. механизовани корпус Црвене армије, а касније и 73. и 236. стрељачка дивизија Црвене армије правцем Бањица — Славија — Калемегдан. Помоћни удар треба да изведе 12. ударни корпус Народноослободилачке војске

(11, 16, 28. и 36. дивизија) правцем Чукарица — Топчидер — Главна железничка станица. Напад подржава артиљерија и авијација 3. украјинског фронта и артиљерија Дунавске речне флотиле.⁵⁰

Према заповести штаба 1. армијске групе за напад на Београд од 14. октобра⁵¹ 12. корпус је добио задатак да са две дивизије (11. и 16.) у првом ешелону нападне град дуж деене обале Саве правцем: Жарково — Баново Брдо — Чукарица — Главна железничка станица — Савско пристаниште, једна дивизија (28. дивизија) имала је да буде у другом ешелону, а 36. дивизија је остављена између Обреновца и Остружнице.⁵²

Уочи напада на Београд у свим јединицама 12. корпуса извршене су темељне војне и партијско-политичке припреме.

Чукарица — Мостар — Главна железничка станица

Општи напад на Београд почео је 14. октобра после подне. После артиљеријске припреме из преко 300 артиљеријских оруђа и минобацача и 24 „каћуше“, која је трајала више од двадесет минута, јединице 1. пролетерског корпуса Народноослободилачке војске и 4. механизованог корпуса Црвене армије кренуле су у одлучан напад на Дедиње, Бањицу, Милошевац, Кнежевац, Раковицу, Кошутњак, Топчидер, Коњарник, Велики Врачар, Вождовац и Звездару. Наше и совјетске јединице водиле су веома оштре и упорне борбе за сваку зграду, улицу и утврђену отпорну тачку, чвор и рејон.⁵³

На левом крилу 1. армијске групе нападале су дивизије 12. ударног корпуса. Пошто су разбиле непријатељску одбрану у рејону Макиша, 1. и 2. војвођанска бригада 16. дивизије нападе су пред вече 14.

⁵⁰ Исто.

⁵¹ Зборник 1/13, док. бр. 158.

⁵² П. Вишњић „Операције за ослобођење Србије 1944“. Ж. Атанацковић „Срем у НОР и социјалистичкој револуцији“.

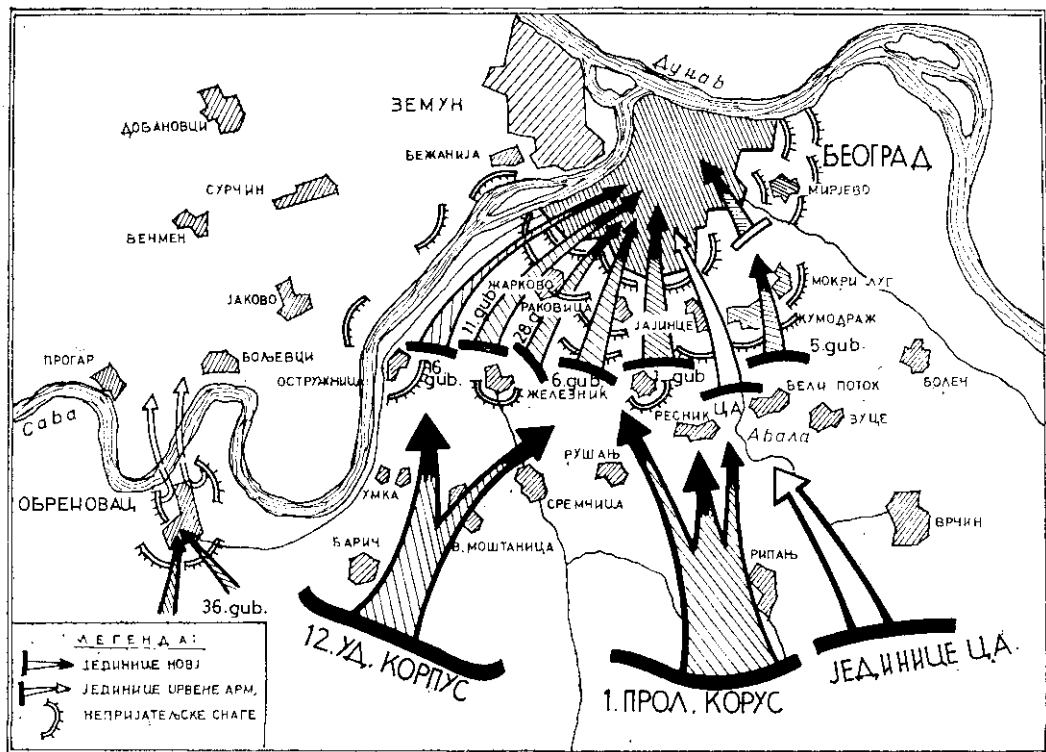
⁵³ Исто.

октобра и Чукарицу. За то време 5. бригада 11. дивизије и 17. и 21. бригада 28. дивизије нападе су непријатеља у Жаркову. Жестоке борбе за Чукарицу и Жарково трајале су читаву ноћ. Непријатељ се живаво бранио, а наше јединице, без подршке артиљерије и тенкова, напредовале су спорије и трпеле велике губитке. Нарочито су биле изложене јакој ватри непријатељске артиљерије и минобацача са леве обале Саве и са Бежанијске косе.⁵⁴

Сутрадан, 15. октобра, настављене су огорчене борбе за Чукарицу и Жарково. Други батаљон 1. бригаде ударио је у бок и позадину непријатеља, док су остали батаљони 1. и 2. бригаде 16. дивизије вршили снажан фронтални притисак на непријатељску одбрану на Чукарици. На том правцу делови непријатеља почели су да се повлаче, али су се убрзо средили и предузели противнапад. Цео дан вођене су оштре борбе око добро утврђене фабрике шећера, школе, цркве и железничког надвожњака. Увече је у борбу за Чукарицу убачена и 1. личка бригада 6. пролетерске дивизије, али је и неколико њених јуриша на фабрику шећера одбијено. Немци су испред ровова истурали похватане жене, децу и старце и преко њихових глава отварају ватру на наше борце. Тога дана су бригаде 11. и 28. дивизије, заједно са мотострељачким батаљоном совјетске 13. механизоване бригаде, до подне сломиле отпор непријатеља и ослободиле Жарково. У ноћи 15/16. октобра 5. бригада 11. дивизије разбила је и одбрану негтријатеља на Бановом Брду. У међувремену 36. војвођанска дивизија је упала у Обреновац и напала непријатељске снаге, које су се почеле извлачити из града ради пребацивања у Срем. У вишечасовној борби са 3. бригадом 36. дивизије код Забрежја непријатељ је имао 23 мртва и 30 рањених, а 21 је заробљен. Уништен је један тенк, а заплењене су 52 пушке.⁵⁵

⁵⁴ П. Вишњић „Операције за ослобођење Србије 1944. Жарко Атанацковић: „Срем у НОР и социјалистичкој револуцији” и „Војвођански пролетери”; Иво Матовић „Повратак ратника”; Зборник 1/14, стр. 206, 282, 375, 475, 476, 491, 492, 588; Архив ВИИ, к. 1240, бр. рег. 30/2.

⁵⁵ Исто.

Дванаести корпус НОВЈ у београдској операцији — октобар 1944.

Борбе на Чукарици продужене су и ноћу 15/16. и 16. и 17. октобра. Остављајући по један батаљон за везивање непријатеља на Чукарици, 1. и 2. војвођанска бригада 16. дивизије продужиле су према данашњем „Сајмишту“, кафани „Мостар“, Главној железничкој станици и Савском пристаништу. После жестоких борби за сваку зграду, које су вођене целог дана 16. октобра, главнине 1. и 2. бригаде избиле су пред вече пред Главну железничку станицу. Према Сарајевској, Кнеза Милоша и Немањиној улици упућена је и 28. дивизија. У међупросторе совјетских механизованих јединица ка Главној железничкој станици стизали су и одмах увођени у борбу и делови совјетске 73. гардијске дивизије. За то време на Чукарици су и даље пламтеле огорчене борбе. Негсријатељ је уз подршку артиљерије са Бежанијске косе извршио неколико противнапада. Ту је више наших бораца из 1. и 2. војвођанске бригаде и 12. бригаде 11. дивизије било затрпано од срушених зграда. Болничарке и њихови другови су им помогли да се извуку. И поред свега нико од бораца није ни помишљао да напусти ту жестоку борбу око фабрике шећера, школе и цркве на Чукарици.⁵⁶

За време борбе у граду наше и совјетеке јединице свуда су наилазиле на пуно подршку становништва Беск града. Нарочито су се истицале борбене групе које је оеоградска партијска организација још раније формирала. Тако се групи бораца 2. војвођанске бригаде још на почетку напада прикључила једна наоружана група омладинаца. Успели су да ликвидирају два Немца у приватном стану и понудили су нашим борцима карту са уцртаним непријатељевим објектима. Друга група београдских омладинаца учествовала је у борбама неких јединица на Чукарици. Пред Мостаром је болничарку 2. бригаде Станку Јовановић сачекао један родољуб из Ситничке улице, одвео је у свој стан и показао седам рањених бораца, које је он извукао и склонио. Станка их је превила и пожурила натраг у бригаду, која се тада борила око Главне железничке станице. И ту је пожртвовано наставила да обавља своју дужност. У једном моменту, кад је извлачила два рањена друга, погодио ју је непријатељски рафал. Била је у 2. бригади тек 11 дана.

⁵⁶ Исто.

Негде у борбама код Мостара тешко је рањен барац 2. бригаде Данило Ђукић, скојевац из Обреновца. Пренесен је у болницу, али је после два дана из ње побегао. Искочивши кроз прозор. Са завојем на глави и левој руди и са својим аутоматом упутио се у своју 2. војвођанску бригаду. До ње није стигао, већ се прикључио 3. крајишкој бригади. Неколико дана после тога храбро је погинуо.⁵⁷

Док су се у Београду водиле оштре уличне борбе. снаге 10. гардијског и 75. стрељачког корпуса, 5. гардијска моторизована и 15. гардијска механизовака бригада Црвене армије заједно са снагама 14. корпуса, 5. крајишке дивизије и 12. војвођанске бригаде Народноослободилачке војске водиле упорне борбе против корпусне групе генерала Штетнера, која је од Смедерева покушала да продре у Београд.

Оценивши непосредну опасност од непријатељских снага са правца Смедерева, штабови 1. армијске групе и 4. гардијског механизованог корпуса предузгли су хитне мере да се група генерала Штетнера разбије и уништи. За то су одмах ангажоване већ поменуте наше и совјетске снаге, којима су поступко пристизала појачања осталих јединица из и око Београда. Тако је 11. дивизија 12. корпуса извучена из града и упућена у рејоне села Бошњаци, Авала и Бели Поток; 36. дивизија тог корпуса са најпре груписала у рејоне села Рушањ и Сремчица, а 18. октобра ее пребацила до Степојеваца, Карауле, Липовачке механе, Цветковог гроба, Авале и Љуте стране; 16. дивизија 12. корпуса 17. октобра извучена је из борбе у граду и послата у рејоне села: Рушањ, Велика Мостаница, Бргулица, Мељак и Скела.⁵⁸

Борба за уништење Штетнерове корпусне групе, јачине око 30.000 војника, започета 17. октобра, трајала је до 21. -октобра 1944. У тој борби су учествовали делови јединица 1. армијске групе НОВЈ, 57. армије и 4. механизованог корпуса Црвене армије. Штабови су донели одлуку да се на Штетнерову групацију, окружену у рејону Болеч — Врчин — Зуце

⁵⁷ Исто; Иво Матовић „Повратак ратника“.

⁵⁸ Исто.

— Лештане, изврши концентричан напад. У исто време Штетнер напушта своју ранију идеју да се пробије у Београд, и доноси одлуку да остави тешко наоружање и моторизацију и да се пешадијом пробије преко Авале и Топчидерске реке према Чукарици или западно од Београда преко Саве. Од својих снага Штетнер формира три групе: групу за пробој (98. и 99. брдски ловачки пук 1. брдске дивизије), групу за обезбеђење са правца Београда (92. моторизована бригада и дивизија „Бранденбург“) и групу за осигурање левог бока и позадине (делови 117. ловачке и 1. брдске дивизије и групе јединице).⁵⁹

Увече 17. октобра све три непријатељеве групе прелазе на извршење постављеног задатка. Почеле су жестоке борбе са нашим и совјетским јединицама, које су још подилазиле својим положајима. Сутрадан ујутру, 18. октобра, ангажована је и совјетска авијација, која је растројила борбени поредак немачких трупа, а одмах затим изведен је и концентричан напад наших и совјетских јединица: 5, 11, 16, 21, 23. и 36. дивизије НОВЈ и 73, 74, 233. и 236. дивизије и делови 4. механизованог корпуса Црвене армије. Немачке снаге су се 18. октобра нашле у критичној ситуацији. Тог дана погинуо је и генерал Штетнер, а многе јединице његове корпусне групе су уништене или разбијене. Ипак знатне снаге из читаве групације успеле су да продру преко Зуца и Врчина до Авале, где су заустављене одлучним отпором јединица 5, 11, 23. и 36. дивизије НОВЈ, 73. и 236. стрељачке дивизије, 4. механизованог корпуса и 5. гардијске бригаде Црвене армије. Ујутру, 19. октобра, после трочасовне јаке артиљеријске ватре и масовног налета јуришне авијације изведен је нови напад на окруженог непријатеља и на простору Зуце, јужне падине Авале и Рипња. Непријатељев отпор је нагло попустио. Поједине групе немачких војника су се одмах предавале, неке су јуришале и даље, а неке се скривале по шумарцима и јаругама. На хиљаде мртвих Немаца прекрило је пољане, увале, јаруге, путеве, шумарке и сеоске улице.

⁵⁹ Исто.

Борбе 11, 16. и 36. дивизије 12. ударног корпуса настављене су са групама немачких војника које су од Авале јуриле ка Умци, Скели, Обреновцу и Шапцу да би се пробиле преко Саве. Шеснаеста дивизија — 1, 2. и 4. војвођанска бригада — водиле су са тим групама оштре борбе код села Рушња, Велике Моштанице, Бргуљице и Скеле. Само код села Скеле у току ноћи 19/20. октобра све три бригаде 16. дивизије, подржане артиљеријом и минобацачима Црвене армије, разбиле су групу од око 1.000 немачких војника која се од Авале пробијала грема Шапцу. Непријатељ је имао 70 мртвих, а 350 их је заробљено. Заплењено је 198 пушака, 20 аутомата, 50 пиштоља и 23 товарна коња са опремом.⁶⁰

Укупно у свим овим борбама погинуло је или заробљено око 20.000 војника Штетнерове корпусне групе; заплењено је сво тешко наоружање и опрема. Ипак се до Шапца пробило око 12.000 војника, да би касније били употребљени у одбрани леве обале Дрине од Зворника до ушћа Дрине у Саву.

Београдска операција — учешће у борбама у граду, битка за Авалу, бојеви у рејону Рипша, Љуте стране, на Шупљем камену, код Ресника, Мислођина, Ратара Бргуљице, Скеле, Барича, Мале и Велике Моштанице, Степојевца, Сремчице, Цветкова гроба, Јлипавачке механе и Умке — свакако су представљале најзначајније странице у историји 1, 2, 3, 4, 5. и 6. бригаде 16. и 36. дивизије 12. ударног војвођанског корпуса. У београдској операцији погинуло је 570, а рањено 1230 бораца 12. корпуса. Међу погинулим борцима 2. бригаде били су: ЈБубомир Јованов, Катица Кузминац, Иван Микин, Сава Милетић, Светозар Његруц, Петар Пољак, Шипицки и други.

За резултате постигнуте у тим борбама Председништво АВНОЈ-а одликовало је Орденом народног ослобођења 1. и 2. бригаду 16. дивизије и 3. бригаду 36. дивизије, а Орденом партизанске звезде са златним венцем 5. козарачку бригаду 11. дивизије и 6. бригаду 36. дивизије.⁶¹

⁶⁰ Исто.

⁶¹ „Петнаест војвођанских бригада“, стр. 265.

У борбама око Скеле и Грабовца са око 1.000 немачких фашиста храбро је погинуо Марко Милановић, командант 4. војвођанске бригаде, а раније заменик команданта 2. војвођанске бригаде.

Млади ваздухопловац бивше југословенске војске, стигао је августа 1941. у 2. шумадијски одред. Већ у првим акцијама истиче се као веома храбар борац и убрзо постаје члан КПЈ. Врши дужност заменика командира вода и командира чете, а 1942. у 2. пролетерској бригади је један од команданата батаљона. Приликом напада на Ливно Марко је испољио ванредну храброст и командантску способност, па га је за то похвалио Врховни штаб. Ускоро се Марко опростио од својих пролетера и стигао међу Војвођане. Био је једно време заменик команданта 2. војвођанске бригаде. Почетком октобра 1943. прелази у Срем, где заједно са осталим члановима штаба образује 4. војвођанску НОУ бригаду. Марко је постао њен први командант. Са својом бригадом води борбе у рејону Посавских Подгајаца, напада на посаду Гуње, а затим учествује у борби и против 1. козачке коњичке дивизије и других немачких, усташких и домобранских снага које дејствују на подручје југозападнoг Срема. Почетком 1944. године Маркова 4. бригада ће се поново наћи у овом делу Срема и са 6. бригадом и 2. сремским одредом извести више успешних акција. Десетог марта 1944. године 4. бригада прелази у источну Босну. Ту учествује у жестоким борбама са 13. СС „Ханцар ДИВЕРЗИЈОМ“, у операцијама 16. дивизије ради прелаза у Србију, у нападу на Лопаре, Заједнице и Кладањ, у прихвату 6. пролетерске дивизије и у великим борбама око Коњуха до Дурмитора и Таре све до Београда. Херојски је погинуо недалеко од Обреновца и Срема, који је заволео као што је волео и своје борце.

Угасило се једно племенито срце, нестао је онај благи поглед, пун љубави и разумевања. Пао је храбри и неустрашиви борац наше револуције, примеран комуниста и епособан командант. За народног хероја проглашен је 1953. године.⁶²

*Заповест врховног команданта маршала Тита
команданту Прве армијске групе НОВЈ*

После ослобођења Београда врховни командант маршал Тито издао је 20. октобра 1944, заповест у

⁶² Шпиро Лагатор „4- војвођанска бригада“, Зборник народних хероја Југославије, стр. 506.

којој је одао признање и захвалност свим јединицама које су учествовале у ослобођењу Београда.

„ .. После седам дана тешких и крвавих бојева⁶³ 20. октобра 1944. јединице наше Народноослободилачке војске, раме уз раме са јединицама херојске Црвене армије, ослободиле су Београд, главни и нападени град Федеративне Демократске Југославије.

Ова велика победа над највећим непријатељем наших народа — немачким окупатором, нарочито је значајна по томе што су у борби за ослобођење јуначког Београда дали своју крв синови јуначке Шумације, јуначке Крајине и остале Босне, јуначке Црне Горе, синови бијелог Загреба и Хрватског Загорја, синови кршне Лике, Далмације, Славоније, Војводине и синови Словеније. Та је победа тим значајнија што је извојевана заједно са јединицама славне братске Црвене армије.

За ванредно јунаштво и упорност у борби за ослобођење Београда изражавам своју захвалност и признање борцима, командирима, командантима и политкомесарима: Прве дивизије, Пете дивизије, Шесте дивизије, Двадесетпрве дивизије, Двадесетосме дивизије, Шеснаесте дивизије, Тридесетшесте дивизије и Једанаесте дивизије.

Предложите за одликовање јединице и поједнице који су се највише истакли у борби.

Слава палим херојима који су дали свој живот за слободу свога народа!

Смрт фашизму — Слобода народу!⁶³

20. октобар 1944. г. Врховни командант НОВ и ПОЈ
 маршал Југославије
 Тито, с. р.

⁶³ Зборник, II, стр. 561.